

Péter Orsolya Márta, Szántó Zsuzsanna, Susánszky Éva, Csapody Tamás

Szabálykövetési hajlandóság, anómiaérzés és jól-lét Magyarország régióiban a COVID-19-pandémia idején

Bevezetés

A WHO által 2020. március 10-én pandémiává nyilvánított COVID-19-járvány első hulláma több milliárd ember, így a magyar lakosság megszokott életvitelében is hirtelen és gyökeres változásokat okozott. A társadalmi együttélés bevett viselkedési normáit egyik napról a másikra változó, emellett folyamatosan növekvő számú jogszabályok írták felül, amelyek a többség számára eddig még sohasem tapasztalt élethelyzeteket eredményeztek.

A fentiekén túl a pandémia fel- és átértékelte a társadalmi, ezen belül pedig a jogszabályokhoz való egyéni viszonyulás kérdését is. Különösen az első hullám idején a védőintézkedésekkel kapcsolatos szabálykövető magatartás legvégső tétje számos ember élete volt – ugyanakkor az intézkedések több állampolgár számára alapjogaik jelentős és közvetlen korlátozását jelentette (Győry és Sebők 2020). Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Magyarországon – a világ számos más országához hasonlóan – a lakosság nem mindig fogadta el a védőintézkedéseket minden kételkedés nélkül.

Mivel az első hullámot továbbiak követték, valamint jelenleg is csak találgatás folyik arra vonatkozóan, hogy a pandémia a jövőben mikor fog endémiává alakulni (például Pagel 2022), a szabálykövetési hajlandóság, valamint ehhez kapcsolódóan az anómiaérzés vizsgálata áttételesen hozzájárulhat a COVID-19-pandémia hosszú távú kezelésének javításához, illetve segíthet komplex társadalmi hatásainak értelmezésében.

Szakirodalmi összefoglaló

A szakirodalomban jól ismert és sokat kutatott problémát jelent az, hogy vajon mi készíti a felnőtt egyént a társadalmi s ezen belül kifejezetten a jogi szabályok követésére. A lehetséges értelmezések és magyarázatok köre rendkívül gazdag, a kutatók pedig – változó arányú összetételben – gazdasági, pszichológiai, és szociológiai jellegű indokokat egyaránt kínálnak.

Bizonyos szerzők – Gary S. Becker (1968) nyomán – úgy gondolják, hogy a szabálykövető magatartás egyfajta racionális döntésként rekonstruálható: az egyén mérlegre teszi, hogy a szabályok tiszteletben tartása esetén miféle nyereségre számíthat, a szabályszegés esetén pedig milyen veszteség érheti, majd haszonelvű módon dönt arról, hogy az adott helyzetben mit fog tenni. Ebben a modellben a szabálykövető magatartást alapvetően a szabályszegés esetére megállapított komoly, elsősorban anyagi szankciókkal lehet elérni (Gottfredson 2011; Hirtenlehner 2020).

A pszichológiai, illetve szociológiai fókuszú modellek főként az egyén attitűdjére, személyiségvonásaira és más egyedi jellemzőire, valamint a társadalmi környezet fontosságára alapoznak. Ennek megfelelően a szabálykövetési hajlandóság legfőbb befolyásoló tényezőiként az egyén bizonyos személyiségvonásait, erkölcsi értékrendjét, ezzel szoros összefüggésben a társadalmi normák szerepét, a társadalmi környezet morális nyomásgyakorló szerepét, valamint azt nevesítik, hogy a kérdéses egyén vajon mennyire tartja legitimnek a megtartandó magatartási szabályt (Bicchieri és Xiao 2009).

A szabályok legitimitása és a szabálykövetési hajlandóság közötti összefüggéseket a jogelmélet területén működő kutatók is vizsgálják. Interpretációjuk szerint legitim jogszabály akkor keletkezhet, ha a társadalom tagjai – többségében az államhatalom által képviselt értékekkel azonosulva – elfogadják azt, hogy a normaalkotó államhatalmi szerv életüket kötelező erővel szabályozhatja, ez a szerv pedig a vonatkozó eljárásnak megfelelően alkotja meg a közös értékrendet tükröző új jogszabályt. Az ilyen módon létrejött norma tartalmát a címzettek többsége méltányosnak és érdekeivel egyezőnek találja, emiatt nem kényszerből, hanem abból a meggyőződésből követi a rendelkezéseket, hogy az ilyen szabályok megtartása erkölcsileg jó és helyes (Tyler 2006). A szabálykövetési és ezen belül kifejezetten a jogszabálykövetési hajlandóságot erősíti továbbá az, ha a jogszabályok világos megfogalmazásúak, mindenki számára megismerhetők, valamint stabilak és kiszámíthatók, tehát új jogszabályokat csak akkor alkotnak, továbbá a létező szabályokat csak akkor változtatják meg, ha mindez társadalmi szempontból elengedhetetlenül szükséges (De Benedetto 2018).

A fentiekben körvonalazott szabálykövetési hajlandósággal szorosan összefügg a társadalmi anómia jelensége. Az anómiaelméletek azt

vizsgálják, hogy a társadalmi körülmények hogyan alakítják, befolyásolják a deviáns viselkedések és a bűnözés kialakulását. Émile Durkheim (1897) leírta az anómiás öngyilkosságot, amely a társadalmi integráció meggyengülésének, a társadalmi normák felbomlásának, illetve a gyors társadalmi változásoknak a következménye. Robert Merton durkheimi alapokon nyugvó strukturálisfeszültség-elmélete (Merton 1968 [1949]) szintén a társadalom anómiás állapotára vezet vissza bizonyos deviáns viselkedésformákat: rendezetlen társadalmi körülmények között az elbizonytalanodott egyén a korábban érvényes magatartási normákhoz képest deviáns magatartással (így például visszahúzódással vagy a korábbi szabályok rituális követésével) reagál a megváltozott helyzetre.

Az anómia deviáns magatartások felől való megközelítése a jogsértésekre fókuszálva is megjelenik a szakirodalomban. A Robert J. Sampson és Dawn J. Bartusch által 1998-ban bevezetett jogi cinizmus (*legal cynicism*) index a törvényekkel kapcsolatos normatív irányultság erejét, a deviáns magatartásmódok, elsősorban a jogsértés elfogadottságát mérte. A jogi cinizmussal szorosan összefügg egy másik fogalom és egyben kutatási irány, a társadalmi dezorganizáltság vizsgálata, amely a lakóközösség bűnözést elősegítő vagy korlátozó ökológiai jellemzőit tekinti alapvetőnek. Eszerint a magas kriminalitású lakónegyedek lakóinak többsége nem támogatja ugyan a jogsértő magatartást, de bizonyos mértékű fatalizmussal, beletörődéssel és „morális cinizmussal” elfogadja (Sampson és Bartusch 1998).

A kutatás célkitűzései

Kutatásunk célja, hogy bemutassuk (1) a felnőtt magyar lakosság szabálykövetési hajlandóságának regionális mintázatát, valamint (2) a szabálykövetési hajlandóság erőssége alapján konstruált területeken élő társadalmi és pszichoszociális jellemzőit, kiemelten vizsgálva az anómiaérzés alakulását.

Módszertan

Kutatásunk során a Hungarostudy 2021 országos reprezentatív lakossági felmérés hétezer fős adatbázisával dolgoztunk. Az adatfelvételt és a súlyozásra vonatkozó módszertani leírást jelen kötet módszertani fejezete tartalmazza.

Fogalom- és mérőeszköz-használat

Szabálykövetési hajlandóság

A 2021-es kérdőívben novumként megjelenő szabálykövetéssel kapcsolatos kérdések nem a pandémia során meghozott különleges intézkedések vagy más jogszabályok tényleges betartására vonatkoztak, hanem általában kísérelték meg felmérni a megkérdezettek szabálykövetéssel, ezen belül pedig kifejezetten jogszabálykövetéssel kapcsolatos beállítódását. A kérdések lényegében arra irányultak, hogy a válaszadók miként viszonyulnak a szabálykövető, etikusan viselkedő állampolgár ideálképéhez (van Deth 2017).

A szabálykövetési hajlandóság mérésére használt kérdéseink a European Social Survey (ESS) különböző alap- és változó moduljaiból származnak, amelyek a kérdezett személyek társadalmi szabályokhoz, ezen belül elsősorban törvényekhez/jogszabályokhoz való viszonyulását mérik egy ötfokú Likert-skálán (1 = egyáltalán nem ért egyet; 5 = teljes mértékben egyetért). Az egyes kérdésekre adott pontszámokat összegeztük; a magasabb pontszámok nagyobb szabálykövetési hajlandóságot jeleznek. A négy kérdés felhasználásával kialakított szabálykövetési hajlandóság skála belső megbízhatósága megfelelő volt (Cronbach-alfa = 0,92).

A kormánnyal való elégedettségre vonatkozó kérdés is most szerepel először a Hungarostudy kérdőívében. A kérdés nem konkrétan a központi kormányzati szervekre és tisztségviselőkre (például minisztériumokra, miniszterekre, kormánybiztosokra) vagy a törvényhozásra (parlament) irányul, hanem általánosan az ország vezetésére; ennek az összetett fogalomnak a köznapi használatában az emberek rendszerint nem különböztetik meg az ország irányításának egyes alkotórészeit (Christensen és Lægreid 2005).

Anómiaérzés

Az anómiaérzés vizsgálat során használt fogalma az egyén saját anomikus helyzetének és a társadalom anomikusságának percepcióját is tartalmazza. Ez a kettősség a Hungarostudy-felmérések során alkalmazott Andorka-féle négytétéles anómiaskála rövidített verziójában is tükröződik, amelyben a társadalmi szabályok betarthatatlanságára, vagyis

a társadalom anomikusságára vonatkozó (például „Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon”) és az egyén saját helyzetére reflektáló állítások (például „Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban”) egyaránt szerepelnek. Az állításokkal kapcsolatos egyetértést, illetve annak mértékét az alábbiak szerint jelölhették a válaszadók: 0 = egyáltalán nem ért egyet; 3 = teljesen egyetért. Fordított tételt a mérőeszköz nem tartalmaz. A skála belső konzisztenciáját mérő Cronbach-alfa értéke: 0,78.

A WHO Általános Jólét Indexének öttételes változata az általános közérzetről nyújt információt az elmúlt két hét vonatkozásában. A válaszadók négyfokú Likert-skálán értékelték, hogy mennyire volt jellemző rájuk az adott érzelmi állapot (0 = egyáltalán nem volt jellemző; 3 = teljesen jellemző volt). A mérőeszköz fordított tételt nem tartalmaz. A mintánkban a skála mért Cronbach-alfa-értéke: 0,91. A skálán elérhető összpontszám 0–15 lehet. A 7 vagy annál kevesebb pontot elérőket a mentális megbetegedések szempontjából veszélyeztetett (kockázati) csoportba soroltuk.

A vizsgálatban továbbá a Beck-féle Depresszió Kérdőív (BDI) rövidített, kilenc tételes verzióját használtuk. A skálán elérhető pontszámok 0 és 30 között mozognak. A magasabb pontszámok fokozottabb depresszív tünetekre utalnak. A depresszió súlyossági fokai: normális (≤ 9 pont), enyhe depressziós állapot (10–18 pont), közép súlyos depressziós állapot (19–25 pont), súlyos depressziós állapot (≥ 26 pont).

Az Észlelt Stressz Kérdőív (PSS10) a helyzet minősítését és a megküzdési hatékonyságot méri. A kérdések az elmúlt hónapra vonatkoztak; a válaszokat 0-tól 4-ig terjedő skálán lehetett megadni. Az észlelt stressz globális mutatója a tételek összeadásával keletkezett. Az elért pontszámok alapján három kategóriát hoztunk létre: alacsony stressz (az átlagnál több mint egy szórással alacsonyabb pontérték; ≤ 7 pont), mérsékelt stressz (az átlagtól legfeljebb egy szórással eltérő pontérték; 8–20 pont), magas stressz (az átlagnál több mint egy szórással magasabb pontérték; ≥ 21 pont).

A szubjektív egészségi állapotra vonatkozóan minden válaszadó ötfokú (1 = nagyon rossz; 5 = kiváló) Likert-skálán jelölhette, hogy összességében milyennek értékeli az egészségi állapotát. Az elemzés során a változót dichotomizáltuk: 1 = jól vagy kiválóan van; 0 = közepesen vagy rosszabbul érzi magát.

Az elégedettségre vonatkozó kérdések közül az étellel és a kormány politikájával kapcsolatos kérdéseket használtuk, az alábbi kategóriák szerint: az étellel általában véve 1 = kevésbé elégedett; 2 = elégedett; 3 = meglehetősen elégedett; a kormánnyal 1 = nem; 2 = igen, néha; 3 = igen, mindig.

A szociodemográfiai változók a következő módon lettek bevonva az elemzésekbe:

- Korcsoportok (1 = 18–34 évesek; 2 = 35–64 évesek; 3 = hatvanöt évesek és idősebbek).
- Iskolai végzettség (1 = nyolc általános vagy kevesebb; 2 = szakmunkásképző/szakiskola; 3 = középiskola; 4 = főiskola/egyetem).
- A háztartás szubjektív anyagi helyzete (o = kedvezőtlen, gondokkal küzd; 1 = kedvező, gondok nélkül megél).
- A vallás szerepe a mindennapi életében (1 = nagyon fontos; o = nem vagy kissé fontos).

Statisztikai módszerek

A szabálykövetési hajlandóság és az anómiaérzés vizsgálatánál klaszterelemzést végeztünk, K-Means Cluster eljárással. Így mindkét változó esetén a teljes vizsgálati mintából három csoportot hoztunk létre: a magas, a közepes és az alacsony szabálykövetési hajlandósággal, illetve anómiaérzéssel jellemezhető csoportját. Összehasonlításuk a kategoriális változók esetében χ^2 -próbával történt. Az elemzéseket az SPSS 21.0 statisztikai programcsomagokkal végeztük.

Eredmények

A szabálykövetési hajlandóságot tekintve klaszteranalízis segítségével három csoportot különítettünk el: az erősen szabálykövető attitűdökkel rendelkezők csoportját, a közepesen erős szabálykövető hajlandóságot mutató csoportot, valamint a gyenge szabálykövetési attitűdökkel leírható csoportot. A válaszadók fele (50%) erős, közel 40 százaléka (39%) pedig közepesen erős szabálykövetőnek bizonyult, míg a válaszadók alig több mint egytizede (11%) minősült úgynevezett gyenge szabálykövetőnek (1. táblázat).

Ugyancsak három csoportot képeztünk az anómiaérzés erőssége alapján (2. táblázat): akik társas környezetükben a többiekhez képest nagyfokú

anómiát érzékelnek (15%), akik alig érzékelnek anómiát (28%), valamint a köztes csoport, akiknek az anómiaérzése a magas és az alacsony közé esik (57%).

	Klaszterközeppontok n (%)		
	Gyenge	Közepesen erős	Erős/nagyfokú
A szabálykövetési hajlandóság mértéke	2,20 773 (11%)	3,58 2666 (39%)	4,77 3492 (50%)
Az anómiaérzés mértéke	0,37 1924 (28%)	1,47 3843 (57%)	2,58 1013 (15%)

1. táblázat: A szabálykövetési hajlandóság és az anómiaérzés változókból képzett klaszterek középpontjai, illetve az egyes klaszterekbe tartozó esetszám és arány (%)

Ezt követően megvizsgáltuk, hogy Magyarország hét régiójában¹ egyenletesen oszlanak-e el a különböző erősségű szabálykövetési attitűdöket mutatók csoportjai (2. táblázat).

A 2. táblázatban a százalékok alatt közöljük az adjusztált reziduálisokat is, amelyek az egyes cellákban a várható értékektől való eltéréseket mutatják. Ha a mutató értéke nagyobb, mint +2, vagy kisebb, mint -2, akkor az adott cellában az eltérés statisztikailag szignifikáns. E küszöbértékek alapján elmondhatjuk, hogy két régióban (Észak-Magyarország, Észak-Alföld) a statisztikailag várt értéknél szignifikánsan magasabb, két régióban (Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl) pedig szignifikánsan alacsonyabb az erős szabálykövetési attitűdökkel jellemezhető népesség aránya.

A fenti eredmények alapján tipizálva a régiókat létrehoztunk három jól elkülöníthető földrajzi egységet² (1. ábra), ahol a lakosság körében

(1) a vártnál jelentősen kisebb arányban vannak a nagyfokú szabálykövetési hajlandósággal jellemezhető személyek (Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl, n = 1320);

¹ A regionális felosztást illetően tudatában voltunk annak, hogy 2018. január 1-jétől Közép-Magyarország már nem NUTS 2, hanem NUTS 1 szintű uniós régióként létezik, mivel gazdaságpolitikái indokból Magyarország kezdeményezte az Európai Bizottságnál az eredeti NUTS 2 szintű Közép-Magyarország felosztását Pest, valamint Budapest főváros régiókra. Mivel mindez kutatásunk irányát nem befolyásolta jelentősen, Pest és Budapest NUTS 2 szintű régiók helyett jelen tanulmányban továbbra is a „Közép-Magyarország” NUTS 1 szintű elnevezést használjuk.

		A szabálykövetési hajlandóság mértéke % reziduális*		
		Gyenge	Közepesen erős	Erős
Régiók	Észak-Magyarország n = 793	5,3% -5,6	27,1% -7,0	67,6% 10,3
	Észak-Alföld n = 1032	5,2% -6,5	27,2% -8,1	67,5% 12,0
	Dél-Alföld n = 888	11,7% 0,6	40,4% 1,3	47,9% -1,6
	Közép-Magyarország n = 2143	13,8% 4,6	38,0% -0,5	48,2% -2,4
	Közép-Dunántúl n = 755	11,3% 0,1	41,3% 1,7	47,4% -1,7
	Nyugat-Dunántúl n = 680	14,6% 3,0	48,5% 5,7	36,9% -7,4
	Dél-Dunántúl n = 640	14,7% 3,0	55,5% 9,3	29,8% -10,9
Összes n = 6931		11,2%	38,5%	50,4%

* *Adjusztált reziduális*

2. táblázat: A szabálykövetési hajlandóság mértéke szerinti csoportok megoszlása (%) a vizsgált régiókban

(2) a várakozásoknak megfelelő, átlagos arányban vannak a nagyfokú szabálykövetési hajlandósággal jellemezhető személyek (Dél-Alföld, Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl, n = 3786);

(3) a vártnál jelentősen nagyobb arányban vannak a nagyfokú szabálykövetési hajlandósággal jellemezhető személyek (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, n = 1825).

A továbbiakban megvizsgáltuk, hogy e három országrész más sajátosságokban is eltér-e egymástól. A 3. táblázat az országrészek társadalmi-demográfiai jellemzőit mutatja be. A legerősebb szabálykövetési hajlandóságot mutató északkeleti országrészben a vártnál jelentősen magasabb a nők (56,5%), az alacsony iskolai végzettségűek (59,3%), a kedvezőtlen anyagi helyzetű családban élők (51,1%), a romák (10,7%), a hatvanöt év felettiek (30,5%) és a vallást az életük nagyon fontos részének tartók (21%) aránya. A nyugati-délnyugati országrészre – ahol a legkisebb arányban vannak

az erősen szabálykövető válaszadók – jellemző az, hogy a vártnál kisebb arányban vannak a nők (46,3%), és nagyobb arányban a kedvezőtlen helyzetű háztartásokban élők (49,6%). A középső országrészben, ahol az erős szabálykövetési hajlandóságot mutatók aránya átlagosnak tekinthető, a nők arányán kívül minden vizsgált változó értéke jelentősen alacsonyabb a vártnál, azaz kisebb arányban vannak a képzetlenebbek, a kedvezőtlen helyzetű háztartásokban élők, a romák, az idősek és a vallásukat nagyon fontosnak tartó személyek.

1. ábra: Magyarország szabálykövetési hajlandóság mentén elkülönülő három országrésze. Jelmagyarázat: 1 = magas az erősen szabálykövetők aránya; 2 = közepes az erősen szabálykövetők aránya; 3 = alacsony az erősen szabálykövetők aránya.

Ezt követően azt vizsgáltuk, hogy a testi és mentális egészség, az egészséggel kapcsolatos jóllét és az élettel való elégedettség szempontjából vannak-e jelentős eltérések az ország azon földrajzi egységei között, amelyekben a lakosság szabályokhoz, törvényekhez való viszonyulásának mintázata, az állampolgári éthosz erőssége különböző (4. táblázat).

A földrajzi egység típusa	A nők aránya	Az alacsony iskolai végzettségűek aránya	A kedvezőtlen helyzetű háztartások aránya	A romák aránya	A hatvanöt évesek vagy idősebbek aránya	Nagyon fontos az életükben a vallás
Az erősen szabálykövetők aránya % (reziduális)						
Alacsony	46,3 (-5,6)	49,0 (2,9)	49,6 (5,1)	4,0 (-2,1)	21,6 (-0,9)	19,6 (1,2)
Közepes	53,9 (1,4)	37,6 (-14,6)	37,3 (-11,0)	2,9 (-9,4)	19,1 (-7,7)	16,8 (-3,9)
Magas	56,5 (3,4)	59,3 (13,9)	51,1 (7,8)	10,7 (12,6)	30,5 (9,5)	21,0 (3,4)
Összesen	53,2	45,5	43,3	5,1	22,6	18,4
Khi-négyzet (p)	34,6***	244,9***	120,9***	160,0***	100,6***	223,3***

* *Adjusztált reziduális* ****p* = 0,000

3. táblázat: A lakosság szociodemográfiai jellemzői a szabálykövetési hajlandóság mértéke alapján kialakított földrajzi egységek típusai szerint

Az eredmények azt mutatják, hogy az a régiócsoporthoz, amelyben az erős szabálykövetési hajlandóságuk aránya magas, minden vizsgált fizikai és mentális egészségi állapotmutató tekintetében rendre jelentősen eltér azoktól a területektől, ahol az erős szabálykövetési hajlandóságuk aránya alacsonyabb. Vagyis egyrészt a vártnál kisebb a jó/kiváló egészségi állapotról beszámolók (62,1%) és az élettel elégedettek aránya (65,3%), másrészt nagyobb a szubjektív jóllét szempontjából kockázati csoportba tartozók (16,7%) és a magas észleltstressz-mutatóval (15,9%) rendelkezők aránya. Abban az országrészben, ahol az erősen szabálykövetők aránya alacsony, a vártnál magasabb a súlyos depressziósok aránya (15,1%), valamint alacsonyabb a szuicid gondolatok előfordulása és az élettel való nagyfokú elégedettség. A középső országrészben a szuicid gondolatok előfordulása a vártnál valamivel magasabb (4,5%), az élettel nagyfokú elégedettséggel rendelkezők aránya pedig jelentősen magasabb (74,4%).

Megnéztük azt is, hogy a szabálykövetési hajlandóság mértéke alapján konstruált három régiócsoporthoz hogyan alakul a kérdőívben alkalmazott két társadalmi-közérzeti mutató, a környezet anomikusságának érzete és a kormánnyal való elégedettség (5. táblázat).

A földrajzi egység típusa	Jó/kiváló egészségi állapot	WBI kockázati szint	PSS10 magas	BDI súlyos	Szuicid gondolat előfordult	Az étellel való nagyfokú elégedettség
Az erősen szabálykövetők aránya % (reziduális)						
Alacsony	69,7 (2,2)	11,7 (-2,4)	17,0 (-2,6)	15,1 (5,3)	2,3 (-3,1)	54,3 (-12,1)
Közepes	68,7 (3,0)	13,0 (-2,0)	13,6 (-2,9)	10,2 (-2,2)	4,5 (3,6)	74,4 (12,2)
Magas	62,1 (-5,4)	16,7 (4,4)	15,4 (0,9)	9,6 (-2,2)	3,3 (-1,2)	65,3 (-3,0)
Összesen	67,2%	13,7%	14,7%	11,0%	3,8%	68,2%
Khi-négyzet (p)	29,2***	20,4***	195,3***	66,5***	14,8***	446,7***

*** $p = 0,000$

4. táblázat: A lakosság egészségi és pszichoszociális állapotának jellemzői a szabálykövetési hajlandóság mértéke alapján kialakított földrajzi egységek típusai szerint

A földrajzi egység típusa	Nagyfokú anómiaérzés	Mindig elégedett a kormánnyal
Az erősen szabálykövetők aránya % (reziduális)		
Alacsony	14,8 (-0,1)	55,3 (3,3)
Közepes	12,2 (-7,0)	57,9 (-8,8)
Magas	20,8 (8,1)	61,2 (7,1)
Összesen	14,9%	58,3%
Khi-négyzet (p)	175,6***	147,3***

*** $p = 0,000$

5. táblázat: A lakosság anómiaérzése és a kormánnyal való elégedettsége a szabálykövetési hajlandóság mértéke alapján kialakított földrajzi egységek típusai szerint

A legmagasabb szabálykövetési hajlandósággal jellemezhető régiócsoporthoz lakóinál a vártnál jelentősebb arányban (20,8%) mértünk nagyfokú anómiaérzést: környezetüket anómikusabbnak érzékelik, mint a másik két területi egység lakossága, itt a legnagyobb az anómiás feszültség. A kormánnyal elégedettek aránya az erős szabálykövetési hajlandóságot mutató területeken a legmagasabb (61,2%), míg a középső országrészben a vártnál

lényegesen alacsonyabb. Megjegyezzük azonban, hogy a lakosságnak több mint a fele minden országrészben azt válaszolta a feltett kérdésre, hogy mindig elégedett a kormánnyal.

Megbeszélés

Az előzőekben bemutatott eredmények értelmezése során első lépésként néhány objektív gazdasági és szociális mutatót vizsgáltunk meg.

A Központi Statisztikai Hivatal honlapján közzétett adatok (KSH 2022) szerint 2021 során a 15–74 éves lakosság körében a munkanélküliségi ráta országos értéke 4,1 százalék volt.³ Ugyanez a mutató a 15–24 évesek körében 13,5 százalék, a 25–54 évesek körében viszont ennél jóval alacsonyabb, 3,5 százalék volt.⁴ Ehhez képest az általunk létrehozott északkeleti régiócsoporthoz az átlagos munkanélküliségi ráta⁵ értéke 6,65, a középső régiócsoporthoz 3,16, a nyugati-délnyugati régiócsoporthoz pedig 3,50 volt – az északkeleti országrész e mutatószáma tehát nemcsak a másik két régiócsoporthoz, hanem az országos átlaghoz képest is kedvezőtlenebbnek bizonyult.

Ugyanezen időszakra nézve a KSH adatai alapján az északkeleti régiócsoporthoz⁶ a havi nettó átlagkereset 232 037 forint, a középső régiócsoporthoz 286 534 forint, a nyugati-délnyugati pedig 264 233 forint volt. Ismét kirajzolódott az a mintázat, miszerint a másik két országrészhez mérten az északkeleti régiócsoporthoz helyzete a legkedvezőtlenebb, a középső és nyugati-délnyugati régiócsoporthoz között pedig mutatkoznak ugyan eltérések, azonban e két országrész összességében véve kedvezőbb helyzetben van, mint az északkeleti.

3 KSH STADAT 20.1.2.8. tábla. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0083.html (Letöltés: 2022. július 26.)

4 KSH STADAT 20.1.1.5. tábla. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0005.html (Letöltés: 2022. augusztus 22.)

5 A régiócsoporthoz ezen mutatószámát úgy hoztuk létre, hogy a KSH által az egyes régiókra nézve közölt munkanélküliségi ráták alapul vételével a régiócsoporthoz belül egyszerű átlagszámítást végeztünk.

6 A régiócsoporthoz ezen mutatószámát úgy hoztuk létre, hogy a KSH által közölt vonatkozó regionális adatokat összesítettük, majd a régiócsoporthoz belül egyszerű átlagszámítást végeztünk. KSH STADAT 20.1.2.15. tábla. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0090.html (Letöltés: 2022. július 26.)

Szintén a KSH adataira alapozva 2021 során az északkeleti régiócsoportban⁷ 153 700 fő (a lakosság 0,06 százaléka), a középsőben 127 003 fő (a lakosság 0,023 százaléka), a nyugati-délnyugatiban pedig 53 962 fő (a lakosság 0,028 százaléka) részesült házi segítségnyújtásban, idősek nappali ellátásában és szociális étkeztetésben. Eszerint abszolút értékben véve és lakosságarányosan is az északkeleti régiócsoportban éltek a legtöbben olyanok, akik nélkülözték a mindennapi életvitelük fenntartásához elégséges személyes és családi forrásokat.

Ahogy ezt a korábbiakban már körvonalaztuk, a szabálykövetési hajlandóságra vonatkozó tudományos értelmezések és magyarázatok köre rendkívül gazdag, így a fenti eredményeket számos megközelítésben interpretálhatjuk. Mivel a Hungarostudy 2021 felmérés a lakosság kormányval való elégedettségére vonatkozó egzakt és friss adatokat tartalmaz, interpretációs alapként első helyen a legitimitáselmélet kínálkozik.

Tekintettel arra, hogy a válaszadók 58,3%-a kifejezetten és mindig elégedett volt a kormánnyal, megalapozottan vélhetjük azt, hogy a kormányt a magyar lakosság többsége legitimként fogadja el, társadalmat szabályozó és irányító hatalmát nem kérdőjelezi meg. Feltételezésünk szerint mindebből az is következhet, hogy a címzettek többsége a kormány által alkotott magatartási szabályokat, tehát a jogszabályokat szintén legitimnek tartja – részben azért, mert azokat az állam általuk elismert képviselői alkotják, részben pedig azért, mert a jogszabályokban vélhetőleg saját egyéni és közösségi értékrendjük visszatükröződését is látják.

Ez utóbbi felvetés kapcsán – és különösen az egyes régiócsoportok iskolázottsági adatainak tükrében – felmerül a kérdés, hogy a szabálykövetési hajlandósághoz milyen mértékben szükséges a jogszabályok ismerete. Számos empirikus vizsgálat bizonyította, hogy a laikus népesség, sőt gyakran a szakemberek sem ismerik kellőképpen a jogszabályokat, a normaszöveg ismeretének hiánya mégsem jár együtt a gyengébb szabálykövetéssel (van Rooij 2021). Ez egyrészt azért van így, mert amennyiben az emberek elfogadják, hogy a jogszabályok illeszkednek saját társadalmi

7 A régiócsoportok ezen mutatószámait úgy hoztuk létre, hogy a KSH által az ilyen ellátásban részesülőkre vonatkozóan közölt regionális számadatokat a régiócsoportokon belül összesítettük, majd a KSH által közölt regionális, de általunk régiócsoportonként összesített népességi adatokra vetítettük őket. KSH STADAT 25.1.1.25. tábla. https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0025.html (Letöltés: 2022. július 26.)

normáikhoz és erkölcsi felfogásukhoz, úgy akkor is szabálykövető módon viselkednek, ha csak kevésbé ismerik a jogszabályokat. Másrészt az emberek közösségekhez tartoznak, intézményekkel állnak kapcsolatban, amelyekben végbemegy a szabályok megismerése, feldolgozása, a velük kapcsolatos attitűdök kialakulása, anélkül, hogy minden egyén részt venne ebben a folyamatban. A fentiek magyarázatot nyújthatnak arra is, hogy bár többek között Magyarországon a Hungarostudy első éve (2002) és 2021 között eltelt időszakban az évente alkotott új jogszabályok száma 69 százalékkal növekedett,⁸ valamint évek óta több szempontból kritika éri a magyar jogalkotási gyakorlatot (például a jogszabályok szövegének bonyolultsága, a jogszabályok nagy száma, illetve gyakori változása miatt) (Sebők és Molnár 2020), mindez nem gyengítette a lakosság szabálykövetési hajlandóságát, illetve kormányval való elégedettségét.

Véleményünk szerint a szabálykövetési hajlandósággal kapcsolatban az előzőek miatt sincs kiemelt jelentősége az iskolázottság szintjének (hiszen nem szükséges hozzá a jogszabályok alapos ismerete), viszont jelentősége van a kormány elfogadottságának. Ebben a megközelítésben jól értelmezhető továbbá az északkeleti régióban feltárt nagyfokú anómiaérzés is: ha az emberek a tágabb környezetüket anomikusnak tartják, ellenben a szűkebb – lokális – környezetben a szabályok elfogadása a norma, akkor az anómiaérzés egyszerre vezethet rossz közérzethez és erős szabálykövetéshez. Minél inkább elfogadja egy társas környezet (például egy lokális közösség vagy egy régió lakossága) a jogalkotó legitimitását, annál magasabbra értékeli saját életkörülményeitől függetlenül a szabálykövető magatartást.

A szabálykövetési hajlandóság és az anómiaérzés kutatásunk során feltárt területi mintázatát természetesen nem kizárólag a legitimitáselmélet alapján magyarázhatjuk. További kutatómunkánk célja az, hogy a területi adatok szintjén túllépve a szabálykövetési hajlandóság egyéni jellemzőit is feltárjuk, figyelembe véve a vonatkoztatási vagy referenciacsoportok szerepét az attitűdök alakulásában.

8 2002-ben 1314, 2021-ben pedig 2215 új jogszabály keletkezett. Forrás: Wolters Kluwer Jogtár® adatbázisa. <https://uj.jogtar.hu/%20#center/db/99/id/99center.mn1> (Letöltés: 2022. július 25.)

Összefoglalás

Vizsgálatunk középpontjában a szabálykövetési hajlandóság területi mintázatának, a szabálykövetési hajlandóság erőssége alapján konstruált régió-csoportokban élők társadalmi és pszichoszociális jellemzőinek, valamint anómiaérzésének bemutatása állt. A szabálykövetési hajlandóságot négy kérdésből álló skálával mértük. A kérdések a szabálykövetésre vonatkozó attitűdökre irányultak, a skála tehát nem magát a szabálykövető viselkedést, hanem a törvények, szabályok betartásával kapcsolatos érzéseket, véleményeket, hozzáállást méri – más szóval azt, hogy a megkérdezettek hogyan viszonyulnak a szabálykövető, „jó” állampolgár ideálképeéhez. A fentiek a szabálykövető viselkedés fontos tényezői, de természetesen számos más faktornak, így például a munkahelyi morálnak vagy az alá- és fölérendeltségi viszonyoknak is jelentős szerepük van abban, hogy egy egyén – függetlenül attól, hogy erős vagy gyenge szabálykövetési attitűdökkel rendelkezik – a gyakorlatban tényleg betartja-e a szabályokat. Lényegében a magyar lakosság fele kifejezetten erős szabálykövetési hajlandósággal jellemezhető, és csak valamivel több mint egytizedénél (11%) mértünk gyengének minősíthető szabálykövetési attitűdöket.

Az erős szabálykövetési hajlandóság nem egyenletesen oszlik el az ország területén. Magyarország két északkeleti régiójában a szabálykövetési attitűdök az országos átlagnál erősebbek: itt a válaszadóknak több mint kétharmada (68%) erősen hajlik a szabálykövetésre. Az ország középső régióiban a lakosságnak közel a fele (47, illetve 48%), a nyugati országrészben pedig körülbelül egyharmada (30, illetve 37%) mutat erős szabálykövetési hajlandóságot.

Ezzel egyidejűleg a válaszadóknak valamivel több mint a fele (57%) nem észlelte különösebben anomikusnak a környezetét, több mint egynegyede (28%) pedig kifejezetten alacsony anómiaszintet érzékelt. A válaszadóknak mindössze 15 százaléka jelezte, hogy véleménye szerint a társadalom erősen anomikus.

A fentieken túl a szabálykövetési attitűd erőssége alapján képzett három országrész között azoknak az aránya, akik a társadalmat erősen anomikusnak tartják, szintén nem egyenletesen oszlik el. A magas szabálykövetési hajlandósággal jellemezhető északkeleti országrészben legnagyobb azoknak az aránya (20,85%), akik szerint a társadalom anomikus.

Az alacsonyabb szabálykövetési attitűdöket mutató nyugati és középső országrészben az anómiát érzékelők aránya jóval alacsonyabb (12,2%, illetve 14,8%).

A kormánnyal való elégedettség a társadalmi-politikai környezet minősítésének másik alkalmazott mutatója. A vonatkozó szakirodalmi megállapításoknak megfelelően feltételeztük, hogy a szabálykövetési hajlandóságot többek között befolyásolja az is, hogy az emberek mennyire fogadják vagy utasítják el a társadalmat közvetlenül irányító legfőbb központi államigazgatási szervet, a kormányt. Ahogyan azt a 2022-es országgyűlési választások eredményei,⁹ valamint a kérdőívben adott válaszok is mutatják, az emberek többsége kifejezetten és mindig elégedett a kormánnyal (58,3%). Ám a kormánnyal mindig elégedettek aránya sem oszlik el egyenletesen az általunk konstruált három régiócsoporthoz. Legnagyobb arányban a keleti országrészben vannak jelen, tehát ott, ahol az erős szabálykövetési attitűd dominál (61,2%), míg a nyugati országrészben a válaszadók 55,3 százaléka, a középső országrészben pedig 57,9 százaléka állította azt, hogy mindig elégedett a kormánnyal.

A kérdezetteknek átlagosan a kétharmada (67,2%) minősítette az egészségi állapotát jónak, illetve kiválónak. Azokban a régiókban, ahol a szabálykövetést kevésbé tartják fontosnak, a jó/kiváló egészségi állapot az átlagnál gyakoribb, viszont az északkeleti országrészben, ahol a szabálykövetést az átlagosnál fontosabbnak tartják, az egészségi állapotukat kevesebben (62,1%) minősítették jónak.

A WHO Általános Jólét Index a kérdezettek jó mentális egészségi állapotát mérte. A válaszadók 13,7 százaléka ért el 7 vagy annál kevesebb pontot ezen a skálán; ők a mentális egészségi állapot tekintetében veszélyeztetettek tekinthetők. Elemzésünkben a veszélyeztetettek eloszlását is vizsgáltuk. A szabálykövetést nagyon fontos értéknek tartó országrészben a veszélyeztetettek aránya az átlagosnál magasabb (16,7%), miközben ott, ahol a szabálykövetés a legkevésbé fontos, kisebb arányban (11,7%) kerültek a veszélyeztetett kategóriába.

9 A Nemzeti Választási Iroda honlapján 2022. április 16-án közzétett adatok szerint a 199 képviselői helyből 135-öt (67,84%) a Fidesz–KDNP, 57-et (28,64%) a DK–Jobbik–LMP–MSZP–Momentum–Párbeszéd-koalíció, hatot (3,02%) a Mi Hazánk, egy helyet (0,50%) pedig a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata szerzett meg. Forrás: <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022/orszaggyules-osszetetele> (Letöltés: 2022. augusztus 23.)

Ugyanakkor nem minden mentálisegészség-mutató szerint van kedvezőtlenebb lelkiállapotban az erős szabálykövető attitűdöket mutató országrész. Öngyilkossági gondolatok a közepesen szabálykövető régiókban jelennek meg a vártnál (3,8%) magasabb arányban (4,5%); ennél alacsonyabb előfordulási gyakoriság jellemzi a magas szabálykövetési hajlandóságú régiók lakosságát (3,3%), és legkevésbé a gyengébben szabálykövető régiókban fordulnak elő szuicid gondolatok (2,3%). A Beck Depresszió Indexszel mért depresszivitásskála szerint azokban a régiókban van a várt felett a súlyos depresszivitás megjelenése, ahol a szabálykövetési attitűd a legkevésbé erős (15,1%). Az élettel való nagyfokú elégedettség viszont a közepesen szabálykövető területen a leggyakoribb (74,4%), és a legkevésbé szabálykövető régiókban a legritkább (54,3%); az erős attitűdökkel jellemzett északkeleti országrészben 65,3 százalék.

A fenti, több szempontból érdekes eredmények okainak komplex és tudományosan megalapozott további feltárása kutatásunk következő lépését jelenti, a szabálykövetési hajlandósággal és az anómiaérzéssel kapcsolatos megállapításaink viszont már most is segíthetik a COVID-19-pandémia sokrétű társadalmi-gazdasági hatásainak értelmezését. Ezen túl a szabálykövetési hajlandóság, az anómiaérzés és a jogalkotás közötti összefüggések is olyan kérdést jelentenek, amely további vizsgálatot igényel, elsősorban más országok ilyen jellegű kutatási eredményeivel való összevetés formájában.

Felhasznált irodalom

- Becker, Gary S. (1968) Crime and Punishment. An Economic Approach. *Journal of Political Economy*. Vol. 76. (2): 169–217. <http://www.jstor.org/stable/1830482>
- Bicchieri, Cristina and Erte Xiao (2009) Do The Right Thing. But Only If Others Do So. *Journal of Behavioral Decision Making*. Vol. 22. (2): 191–208.
- Christensen, Tom and Per Lægreid (2005) Trust in government. The relative importance of service satisfaction, political factors, and demography. *Public Performance & Management Review*. Vol. 28. (4): 487–511.
- De Benedetto, Maria (2018) Effective law from a regulatory and administrative law perspective. *European Journal of Risk Regulation*. Vol. 9. (3): 391–415.
- Durkheim, Émile (1897) *Le Suicide. Étude de sociologie*. Paris: Ancienne Librairie Germer Baillière et Cie.
- Gottfredson, Michael R. (2011) Sanctions, situations, and agency in control theories of crime. *European Journal of Criminology*. Vol. 8. (2): 128–143.

- Győry Csaba, Sebők Miklós (2020) A jogalkotás minősége különleges jogrend idején. In: Sebők Miklós, Gajdusчек György, Molnár Csaba (szerk.) *A magyar jogalkotás minősége. Elmélet, mérés, eredmények*. Budapest: Gondolat Kiadó. 19–58.
- Hirtenlehner, Helmut (2020) The Interaction Between Self-Control and Perceived Sanction Risk. An Analysis From the Viewpoint of Different Theories. *Criminal Justice Review*. Vol. 45. (1): 104–128.
- KSH (2022) *Összefoglaló táblák (STADAT)*. <https://www.ksh.hu/stadat>
- Merton, Robert K. (1968 [1949]) *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Pagel, Christina (2022) The covid waves continue to come. *British Medical Journal* Vol. 377.: 1504.
- Sampson, Robert J. and Dawn Jeglum Bartusch (1998) Legal Cynicism and (Subcultural?) Tolerance of Deviance. The Neighborhood Context of Racial Differences. *Law & Society Review*. Vol. 32. (4): 777–804.
- Sebők Miklós, Molnár Csaba (2020) A jogalkotás minősége: elméleti alapok és mérési lehetőségek. In: Sebők Miklós, Gajdusчек György, Molnár Csaba (szerk.) *A magyar jogalkotás minősége. Elmélet, mérés, eredmények*. Budapest: Gondolat Kiadó. 19–58.
- Tyler, Thomas R. (2006) *Why People Obey the Law*. Princeton: Princeton University Press.
- Van Deth, Jan W. (2017) Compliance, trust and norms of citizenship. In: Sonja Zmerli, Tom W. G. van der Meer (eds.) *Handbook on political trust*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 212–227.
- Van Rooij, Benjamin (2021) Do People Know the Law? Empirical Evidence about Legal Knowledge and Its Implications for Compliance. In: Benjamin van Rooij and Daniel D. Sokol (Eds.) *The Cambridge Handbook of Compliance*. Cambridge: The Cambridge University Press. 467–488.